

צירוף מחללי שבת למניין

מבנה השיעור:

פתיחה: בין מסורתים למתחזקים.

לימוד בחברותא: צירוף מחללי שבתות למניין.

אסיף וסיכום: "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא".

פתיחה: בין מסורתים למתחזקים

הסיפור הבא התרחש לאחרונה באחד מבתי הכנסת בעיר גנים. נקרא אותו יחד:

עליית המפטיר

יעקב אלפסי, חובש כיפה סרוגה, המתחזק מבחינה דתית בשנתיים האחרונות, מתפלל קבוע זה חמש-עשרה שנה בבית הכנסת "שערי שמים" שבעיר גנים. הוא נוהג לפקוד את בית הכנסת מדי יום ביומו לתפילת שחרית בציבור ובמניין. בשחרית של שבת פרשת "נשא" התעתד אלפסי לעלות לתורה בעליית המפטיר המסיימת את הפרשה. היה זה מועד האזכרה השנתית לאמו המנוחה. באותה שבת הקפיד אלפסי להגיע מוקדם לתפילה על מנת שיוכל להספיק לומר את תפילת הקדיש. משהגיע זמן "מכירת" העליות לתורה, התברר לאלפסי כי לא יוכל לקנות את העלייה הנחשקת, שכן אחד מבני משפחת מייסדי בית הכנסת הגיע באותו בוקר ורצה בה לעצמו. ואכן, לאחר מכירה פומבית, טרם טקס הוצאת ספר התורה, שבה התחרה אותו בן מייסדים בסכום גבוה במיוחד מול אלפסי (שאינו עני אך גם אמיד אינו), נמכרה העלייה לתורה לבן המייסדים. אלפסי זעם ובמשך כל התפילה לא החליף מילה עם איש.

בין מנחה לערבית באותה שבת שוחחתי עמו... לפי פסק ההלכה שהקריא לפניי, אסור היה לגבאים להעלות את בנו של חמווי לתורה, משום שדתיותו החלקית פוסלת אותו בעיני המתחרדים המקומיים... מלעלות לעליית המפטיר הנחשבת לעלייה חשובה, והיה צריך להעלותו – אם ירצה – בעליית זוטא... תפיסה מחמירה זו בוטאה במפורש כשבוע לאחר מקרה זה בדרשה המצומצמת של הרב דבוש בסעודה השלישית, שבה אמר לקבוצת המתחרדים כי "אדם חילוני אינו מוציא ידי חובה את המתפללים במצוות קריאה בתורה". הניסיון ליישום פסיקה זאת הוא אחד מקווי פרשות המים בין קבוצת החוזרים בתשובה המתחזקים ודבוש, לבין ועד בית הכנסת "שערי שמים" והוותיקים. אלה האחרונים אינם רוצים ליישם את ההלכה הזאת, שכן לטענתם מעולם לא נהגו כך ואין זה מנומס לעשות כן, מה גם שרבים מהאורחים "החילוניים", לשיטת הגבאים, תורמים בעין יפה לבית הכנסת.

נסים ליאון, "התסיסה החרדית בקרב היהודים המזרחים: תמונות אתנוגרפיות מאשנב בית הכנסת העדתי", אביעזר רביצקי (עורך),

ש"ס – היבטים תרבותיים ורעיוניים, תל אביב: עם עובד, 2006, עמ' 165-193.

- על מה מסתמך הרב דבוש?
- על מה מסתמכים הוותיקים?
- איפה אתם בזיקה למקרה הזה? האם זה קרה לכם, או מוכר לכם?

במאמר (שממנו לקוח הסיפור שקראנו) מתאר נסים ליאון מאבק על הגדרת המסורת, המתנהל בבתי הכנסת בין הוותיקים, האמונים על מנהגי המקום העדתיים, לבין מתחרדים ומתחזקים, המציגים את הוותיקים כמי שנכשלו, כמי שהפכו את המסורת המקומית לדתיות "חלקית". הדבר מונע לעתים מן המסורתיים להשתתף בעלייה לתורה, בחזנות ולהיות מעורבים בחיי בית הכנסת. בני הדור הוותיק מוצאים את עצמם במגננה ללא הרף מול הדינמיקה של ההתחדות. זהו "פרדוקס המסורת" – מי ששמר בעבר על המסורת, מתויג היום אצל המתחרדים כלא-מסורתי...

בסיפור "עליית המפטיר", הרב דבוש דבק בהלכה (הכתובה) כבמשאב סמכותי, כאשר מנגד ניצב הגבאי, מוותיקי בית הכנסת, אשר אמון על מסורת המנהג. אלא שהבסיס העדתי-מנהגי נסוג מפני הבסיס הדתי-טקסטואלי, שכן על פי ליאון "דומה כי המאבק יוכרע מראש, שכן לקבוצה השנייה [המתחרדת] יהיה בעיקר הכוח הפוליטי, ההון והקבילות במסגרות הדתיות הקיימות בחברה הדתית האורתודוקסית כדי להתערב במהלך מרכיביה של המסורת" (נסים ליאון, "התסיסה החרדית בקרב היהודים המזרחים: תמונות אתנוגרפיות מאשנב בית הכנסת העדתי", אביעזר רביצקי (עורך), ש"ס – היבטים תרבותיים ורעיוניים, תל אביב: עם עובד, 2006, עמ' 160).

לימוד בחברותא: צירוף מחללי שבת למניין

בפתיחה עסקנו בתופעה סוציולוגית המתרחשת בעשורים האחרונים בחברה הישראלית. כעת נבדוק כיצד ההלכה מתייחסת לסוגיה של היחס ללא-דתיים ולמסורתיים: האם הם בפנים או בחוץ? נלמד בחברותא תשובה של הרב חיים דוד הלוי בנושא צירוף מחללי שבתות למניין.

צירוף מחללי שבת למניין: רבי חיים דוד הלוי

לפני שנתיים החל אבי להתפלל בבית הכנסת... שהיה סגור זמן מה מחוסר מתפללים. ומאז החל אבי להתפלל שם כחזן וקורא בתורה התאפשר בדוחק קיום מנין קבוע בשבתות... ויש לאבי סיפוק אישי גדול מזה... וחשוב לו מאוד להתפלל שם בשבת. בעייתי היא מאחר שלצערנו הרב מנין המתפללים שם בשבת מונה כששה-שמונה מתפללים דתיים קבועים, והשאר לא דתיים ומחללי שבתות, ולעניות דעתי יהודי לא דתי לא יכול להשלים מנין. אבי בקשני לבוא לשם להשלים מנין... וכך מוטלת עלי מצוות כבוד אב, אולם מאידך... אין אני מרגיש טוב מבחינה הלכתית כשאני יודע שמנין זה משלימים אותו לא דתיים, והייתי דוחה את אבי והוא היה כועס עלי. לי חשוב להתפלל באווירה רוחנית יותר... אבי הציע לשלוח השאלה לרב... ואם לא טוב מבחינה הלכתית להתפלל במקום כזה... אז גם הוא יפסיק... ויתכן שבית הכנסת ייסגר שוב מחוסר מתפללים... אני תלמיד ישיבה... ונמצא בבית אחת לארבע שבתות...

...מכל הנכתב לעיל תורה יוצאה, שהעובר עבירה אפילו אחת להכעיס אין מצטרף למניין עשרה. ואילו עבריין לתאבון, אם מחלל שבת בפרהסיא, או עובד עבודה זרה, או שכופר בדברי רבותינו זכרם לברכה, גם הוא אין מצטרף למניין עשרה, אבל בשאר עבירות אינו נפסל אלא אם כן נידוהו. מעתה בנידון שלנו ציינת בשאלתך "לא דתיים ומחללי שבת". ולפי המבואר, מחללי שבת אין לצרפם למניין עשרה. אלא שבראותי כל תוכן השאלה, ומתוכה נראה שבפינה מרוחקת זאת אין בית כנסת, ויש כשישה שמונה שומרי תורה ומצוות הבאים להתפלל, ובין היתר מחללי שבת, ואם לא יצרפום הרי שבית הכנסת הזה ייסגר, ושומרי המצוות יפסידו תפילתם, חובה עלינו לחפש דרך להקל, שכן לא מצאתי בעניותי בדברי הפוסקים שידברו בכגון זה, וכל דבריהם הוא למקרה מסוים שחסר מניין בתפילה מסוימת ורוצים להשלים בעבריין, אבל באופן כזה שבית הכנסת ייסגר ויבוטל התמיד באחת משכונות ישראל, קשה עלי הדבר ביותר.

והנה מרן¹ פסק לעניין ייהרג ואל יעבור, שבפרהסיא היינו בפני עשרה מישראל, ואמנם דעת רבים מגדולי הפרשנים היא שכל שעשרה מישראל יודעים מהעבירה, אף שלא נעשתה בפניהם ממש נקרא בפרהסיא, וכן כתב הרב שדי חמד². אבל האמת היא שלשון "בפני עשרה" משמע דווקא בפניהם, וגם לשון הרשב"א³ שהעתיק מרן הבית יוסף היא, "ובפני עשרה צריך שיחלל". ...ואולי נסמוך בנדון שלנו על דעת המקלים שבפני עשרה דווקא כדי שלא נגרום לסגירת בית-הכנסת.

ואל תשיבני שזו מצווה הבאה בעבירה, שכיוון שמין הדין אין מחללי שבת מצטרפים למניין, הרי שאין כאן מצווה כלל, ואסור לומר דבר שבקדושה שלא במניין, שכן נוכל לצרף לעניין זה סברת התשב"ץ⁴ שכתב שמחללי שבת אינה אלא בעבודת קרקע.

זאת ועוד כסניף להיתר נוסף, שמחלל שבת בפרהסיא שנפסל מלהצטרף למניין עשרה, היינו דווקא בזמנים הראשונים שידעו והעריכו חומר האיסור וגם רוב העולם הקפידו על שמירת שבת כהלכתה, והפורץ גדר נפסל. מה שאין כן בזמנינו שענינו ראות וכלות ריבוי חילולי שבת, ורוב רובה אינם יודעים ואינם מבינים חומרת האיסור. בוא וראה שבאים הם לבית הכנסת ומתפללים וקוראים בתורה, ולא ידעו ולא יבינו בחשיכה יתהלכו לאתר מכן לחלל השבת. ואולי שעל כגון אלה שהם כתינוק שנשבה. ובצירוף הנכתב לעיל, לא נחמיר ביותר כדי שלא נגרום לסגירת בית הכנסת.

והנה לגביך יש גם מצוות כיבוד אב, שאתה גורם לו נחת רוח בלכתך להתפלל איתו בית-הכנסת זה. אלא שיש לך גם מצווה לזכות את הרבים המתפללים שם שלא ייסגר בית-הכנסת. ואולי קדושת המקום והתפילה תשפיע עליהם רוח טהרה וקדושה, ויחזרו בתשובה, והלא בתקופה של תשובה אנו חיים.

הרב חיים דוד הלוי, צירוף מחללי שבת למניין, עשה לך רב, תל אביב: הועדה להוצאת כתבי הגר"ד הלוי, 1986, כרך ה, עמ' סט

• מהי הבעיה ההלכתית?

• איך נפתרת הבעיה ההלכתית?

¹ מרן – כינוי לרבי יוסף קארו (1575-1488). מחבר הבית יוסף והשולחן ערוך. הרב מפנה כאן לשולחן ערוך. יורה דעה, סימן קנ"ג, סעי' א.

² הרב חיים חזקיהו מדיני (1833-1905), מגדולי הרבנים בארץ ישראל. חיבר חיבור הלכתי אנציקלופדי שדי חמד.

³ הרשב"א – רבי שלמה בן אדרת (1235-1310), מגדולי הפוסקים בספרד.

⁴ התשב"ץ – רבי שמעון בן צמח דוראן (1361-1444), מגדולי הפוסקים באלג'יריה.

• על אלו ערכים מגן הרב בפסיקתו?

הנושא הנדון בתשובה הוא: האם ניתן להשלים מניין תפילה על ידי לא-דתיים ומחללי שבתות? הדילמה העולה בשאלה היא זו: מחד גיסא, יש ערך דתי וציבורי לקיומם של מנייני תפילה (במקרה זה בשבתות ובחגים). הערך הדתי הוא בעצם קיומה של תפילת ציבור, העדיפה על תפילת היחיד, משום שהיא נשמעת תמיד וערכה הציבורי הוא בליכודו של הציבור ובתרומה לשותפות הקהילתית. המניין גם תורם לשמירת הזיקה של הציבור למסורת. מאידך גיסא, הציבור שממנו המניין מורכב, יש בתוכו מחללי שבתות בפרהסיא, ודעת הבחור השואל היא ש"יהודי לא דתי אינו יכול להשלים מניין". עוד כדאי לשים לב כי לשואל דילמה אישית, מלבד זו המהותית, והיא שאביו ביקש ממנו להשלים מניין, ובכך הוא מכבדו, ואילו רצונו הוא להתפלל באווירה "רוחנית" יותר, כלשונו.

הרב חיים דוד הלוי בנה את תשובתו משני חלקים עיקריים: בחלק הראשון הוא דן בשאלה מהם הקריטריונים הפוסלים אדם מלהצטרף למניין? הקריטריון המרכזי הוא "עברייני". עברייני הוא אדם העובר עברות, וכנראה אינו שועה להפצרות הציבור לחזור בו. וכאן מבחין הרב, בעקבות המקורות, בין רמות שונות של עבריינות: (א) מי שעובר עברות שונות (המוגדרות "עברות קלות") "לתיאבון" (כלומר: לא כדי למרוד בציבור או בקב"ה, אלא מתוך שהוא מקבל טובת הנאה מכך, כגון מי שנוהג לאכול לא-כשר משום שמחיר האוכל הלא-כשר זול יותר), אך הציבור אינו מנדה אותו; (ב) העובר עברות "קלות" "להכעיס"; (ג) המחלל שבת בפרהסיא או עובד עבודה זרה, ואפילו שעושה זאת "לתיאבון" (כגון מי שפותח את חנותו גם בשבת כדי להגדיל את רווחיו); (ד) נוסף לאלה, יש עברה "כללית" יותר, והיא אדם העובר עברות ואפילו קלות, אולם ממעשיו אתה למד שאינו מאמין בתורה ובדברי חכמים (זה המכונה "אפיקורוס"), כגון מי שמחליט לשנות את נוסח התפילה על דעת עצמו רק משום שנוסח חכמים אינו נראה לו. בסיכומו של עניין, מבחינת הדין - רק העברייני מן הדרגה הראשונה מצטרף למניין, ואילו כל האחרים אינם מצטרפים. מובן שברמה הרבעית של העבריינות עולה הבעיה ביתר חריפות, משום שבנידון שלנו האנשים המגיעים למניין הם עבריינים מן הסוג השלישי.

בחלק השני מציג הרב חיים דוד הלוי סדרת טיעונים ונימוקים שמטרתם למצוא צד היתר. הראשון הוא: אולי אנשים אלה, אף שהם מחללי שבתות אינם מחללי שבתות בפרהסיא, שהרי מי יודע אם עשרה אנשים ראו אותם מחללים שבת ממש. השני: אף אם הם מחללי שבתות, אולי ראוי להחשיבם כ"תינוקות שנשבו לבין הגויים" שכל מעשיהם אינם בבחינת מרידה בתורה, אלא שעושים כן בתמימותם ומחוסר ידיעתם. והרי רוב רובם של הלא-דתיים בימינו, אף שהם מכירים דתיים, הם עצמם גדלו ונתחנכו באופן כזה שאין להם שום ידיעה וקרבה ממשית להבין את חומרת מעשיהם. ולבסוף: הרי ראוי מאוד לדאוג שלא ייסגר בית הכנסת, "ואולי קדושת המקום והתפילה תשפיע עליהם רוח טהרה וקדושה, ויחזרו בתשובה".

אסיף וסיכום: "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא"

- האם תוכלו לחשוב על נימוקים נוספים, הלכתיים ואחרים, לצירופם של מחללי שבת בפרהסיה למניין?

הסוגיה של צירוף מחללי שבתות בפרהסיה למניין אינה שאלה הלכתית צרה בלבד, אלא שאלה חברתית בעלת משמעות סמלית, שכן עשרה אנשים המהווים מניין נחשבים למעשה כמייצגים את עם ישראל כולו. השאלה היא אפוא מי כלול בכלל ישראל? מי בפנים ומי בחוץ? שאלה נוספת היא, את מי שואלים על מנת לקבל תשובה?

במאמרו "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא", מאיר בוזגלו בוחר לשאול את השאלה: "מי בחוץ ומי בפנים?" את המסורת, שאותה הוא מגדיר כ"פיצוי ההכרחי להפיכתה של התורה שבעל פה לתורה שבכתב; תורה שבעל פה מסדר שני".

בוזגלו עוסק באמירה של חז"ל "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא" - פסוק שבו בחרה המסורת לעטר את מסכת אבות ואת הסידור. והוא שואל: במה זכה פסוק זה מכל יתר הפסוקים? ומשיך:

אכן שאלה היא. ההפתעה תגדל כאשר נגלה שפוסק זה נלקח ממסכת סנהדרין, והוא נשלף מהקשרו באופן המסרס את כוונת הכתוב:

כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא שנאמר (ישעיה ס) "ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצח מטעי מעשי ידי להתפאר". ואלו שאין להם חלק לעולם הבא: האומר אין תחיית המתים מן התורה ואין תורה מן השמים ואפיקורס. רבי עקיבא אומר, אף הקורא בספרים החיצוניים, והלוחש על המכה ואומר (שמות טו) "כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך". אבא שאול אומר, אף ההוגה את השם באותיותיו. (משנה, מסכת סנהדרין, פרק י, משנה א)

כוונת המשנה היתה לומר לנו מי נכלל ומי נשאר בחוץ. והנה, המסורת – כבר בסידורים הקדומים ביותר – קבעה אחרת: "כל ישראל יש להם חלק"!

... מה בחרה המסורת לומר לנו בהקשר זה? נדמה לי שהיא בחרה לומר משהו שניתן לנסח אותו כ"אנחנו עומדים להישאר יחד". היתה תקופה במקרא של "מי לה' אלי", תקופה זו הוחלפה בהבחנה בין תלמידי חכמים לעמי הארץ, ובימינו יש מי שיוסיף גם את ההבחנה בין פורקי עול חילוניים לבין שומרי הגחלת. המסורת, או השכינה, אומרת לקב"ה, באמצעות אמירתה לנו: "אנחנו עומדים להישאר יחד".

מאיר בוזגלו, "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא", עורכים: אמילי בילסקי, תמנע זליגמן, אביגדור שנאן יחיד, (עורכים), **יחד - בהגות ובאמנות, במדע ובחברה**, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2007.